

Roberto SPAZZALI, *Sotto la Todt - Affari, servizio obbligatorio del lavoro, deportazioni nella zona d'Operazioni "Litorale Adriatico" (1943-1945)*, Libreria Editrice Goriziana, Gorizia, 1998., 364 str.

Ova knjiga proučava sustav prikupljanja i korištenja radne snage koji su Nijemci koristili na području Operativne zone "Jadransko primorje" od kraja 1943. do kraja Drugoga svjetskog rata. Uključivanje lokalnog stanovništva u radove koje je trebalo izvršiti za vojne potrebe ostvarivano je uglavnom kroz njemačku poluvojnu Organizaciju Todt.

U sklopu Hitlerova "novoga europskog poretka" prisilno korištenje radne snage bilo je općepriputno od Moravskog protektorata do okupirane Francuske. U Trećem Reichu postojao je potpuni nadzor države nad radnom snagom, a s približavanjem, početkom i širenjem Drugoga svjetskog rata u Njemačkoj dolazi do sve veće potrebe za radnom snagom koja dolazi iz svih područja koja su bila okupirana ili pod utjecajem Trećeg Reicha. Za potrebe njemačkoga gospodarstva korišteni su ratni zarobljenici, prisilno unovačeni radnici ili dobrovoljni radnici iz različitih dijelova Europe. Tako je u ratne napore Trećeg Reicha uključeno više milijuna stranih radnika, ali budući da se novačenjem radne snage i ratnom proizvodnjom upravljalo iz više međusobno konkurentskih središta, nije ostvareno i optimalno korištenje radne snage. Organizacija Todt, nazvana po svom utemeljitelju Fritzju Todtu, izgrađivala je utvrđena i ostale vojne objekte po cijeloj Europi - od "Atlanskog zida" koji je trebao spriječiti savezničko iskrcavanje u Francuskoj do Balkana gdje su iskorištavana rudna bogatstva (npr. boksit) i građene nove prometnice (npr. cesta Beograd-Solun).

Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. Nijemci su započeli odvoditi talijanske građane na prisilan rad u Njemačku. Istovremeno je Organizacija Todt krenula u izgradnju utvrđenja koja su njemačkoj vojsci trebala omogućiti da se djelotvorno odupre savezničkom napredovanju uz Apeninski poluotok. Mnogobrojne njemačke racije kojima je trebalo prikupiti radnu snagu, izvršiti prisilno novačenje ili uhititi sumnjive osobe, postale su jedan od simbola ratne Italije. Ipak, u usporedbi s prisilnim slanjem na rad u Treći Reich ili novačenjem za fašističke vojne snage, mnogim Talijanima je rad u Organizaciji Todt ipak bio najpovoljniji izbor.

Osim osiguravanja radne snage za izgradnju različitih objekata, u Italiji je uključivanje civila u Organizaciju Todt imalo i druge ciljeve. Nijemci su te civile mogli lakše nadzirati, čime je otežana njihova suradnja s pokretom otpora ili odlazak u partizane. Štoviše, ponekad su se i talijanski partizani dobrovoljno javljali na rad u Organizaciju Todt. Tu su mogli dobiti plaću i hranu, a posebna iskaznica im je olakšavala slobodno kretanje. Što je najvažnije, radeći za Nijemce mogli su izbjeći novačenje za oružane snage Mussolinijeve Talijanske Socijalne Republike.

Nijemci su na talijanskom teritoriju iz vojnih razloga osnovali dvije operativne zone - Jadransko primorje (Udine, Gorica, Trst, Pula, Rijeka, Ljubljana) i Predalpsko područje (Bolzano, Belluno, Trento). Na tim područjima vlasti Talijanske Socijalne Republike su imale malo stvarnog utjecaja, a Spazzali smatra da je time bio načinjen prvi korak da se nakon rata ta područja i formalno izdvoje iz Italije kao svojevrsna obnova granica bivše Austro-Ugarske Monarhije. Kao opravdanje za osnutak tih zona, predstavnici Trećeg Reicha su Talijanima stalno naglašavali da jedino njemačka uprava na tim područjima može osigurati lojalnost brojnog netalijanskog stanovni-

štva - Slovenaca i Hrvata u Jadranskom primorju i Nijemaca u Predalpskom području.

Njemački vrhovni upravitelj Operativne zone "Jadransko primorje" Friedrich Rainer je nadzirao korištenje radne snage i vojnih obveznika, a vojne vlasti Talijanske Socijalne Republike su po tom pitanju s vremenom potpuno razvlaštene. Rainer je pri novačenju 73% ljudi dodijelio njemačkoj vojsci i poluvojnim organizacijama, 22% različitim teritorijalnim vojnim postrojbama, a samo pet posto prepušteno je oružanim snagama Talijanske Socijalne Republike. Prilikom novačenja u Puli u ožujku 1944. 398 osoba dodijeljeno je Organizaciji Todt, 26 SS-postrojbama, 35 njemačkoj ratnoj mornarici, 50 njemačkoj kopненоj vojsci, 22 fašističkoj miliciji, a samo 7 vojski i jedan mornarici Talijanske Socijalne Republike, dok su 22 osobe proglašene nesposobnima za vojnu dužnost.

Iako su radnici Todta osim prisilnog novačenja (*Zwangsarbeiter*) mogli biti i dobrovoljci (*Freiwillige*), njihov položaj je bez obzira na to bio težak. Kao primjer za slabu prehranu, Spazzali navodi da je jedna osoba prije odlaska u Organizaciju Todt imala 85, a nakon povratku iz nje samo 48 kilograma! Radovi su tražili velike tjelesne napore, a radnici često nisu imali iskustva s teškim radom koji se uglavnom izvodio bez korištenja strojeva. Plaća se najčešće trošila da bi se na crnoj burzi kupila prijeko potrebna dodatna hrana. Smještaj i odjeća bili su slabi, a bolesti kao uši, tifus i dizenterija česte. Tijekom oštrem zime 1944. radnici su umjesto istrošenih cipela dobivali drvene klompice koje ih uopće nisu štatile od hladnoće. U ratnim uvjetima, radnici Todta često su se nalazili između dvije vatre. Nijemci u njih nisu imali povjerenja, a s druge strane partizani su ih optuživali da su suradnici okupatora. Iako su radnici Todta često sabotirali radove koje su trebali izvršiti, to nije zaustavljalo partizane da ih napadaju (npr. miniranje radničkih nastamba).

Kao mjere protiv mogućega savezničkog iskrcavanja na cijelom području Operativne zone "Jadransko primorje" izgrađivana su utvrđenja, prepreke protiv pomorskog iskrcavanja i postavljana minska polja. Sve te poslove obavljali su radnici Organizacije Todt. U Puli su radnici Todta iskrcavali i slagali streljivo, gradili obrambene položaje, a u brodogradilištu "Uljanik" izgradili su sklonište za zaštitu od zračnih napada. Velik broj bunkera i drugih utvrda izgrađen je i u Trstu. Tijekom prvih mjeseci 1945. radovi na utvrđivanju su nastavljeni budući da su se tom području približavali i zapadni saveznici i Titovi partizani. Treba znati da su postojali planovi, koji nikad nisu ostvareni, po kojima su Nijemci, ali i talijanski fašisti, namjeravali alpski prostor pretvoriti u svoju posljednju utvrdu. U skladu s tim posebno se radilo na izgradnji obrane područja Operativne zone "Jadransko primorje", budući da se ona nalazila u blizini zamišljene "alpske tvrđave".

Nakon što je Hitler u srpnju 1944. izdao posebnu zapovjed za utvrđivanje područja "Jadransko primorje", Rainer je organizirao i novu posebnu radnu organizaciju, takozvani *Sonderauftrag Pöll* (Posebni zadatak Pöll) koji je trebao raditi na utvrđivanju područja od Jadrana do Alpa. Za razliku od Organizacije Todt, koja je uzimala radnu snagu i po načelu dobrovoljnosti, *Sonderauftrag Pöll* popunjavao je isključivo novačenjem i prisilom. Prvobitno su u tu organizaciju unovačene sve osobe rođene između 1914. i 1926. Opća mobilizacija započela je 14. rujna 1944., a novačenje se nastavilo i krajem te godine kada su na radnu službu pozvani i 16-godišnjaci i 17-godišnjaci. Unovačeni su i Talijani koji su nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. pobjegli iz Dalmacije i sklonili se u Istri. Ove mjere izazvale su u stanovništvu veliki otpor pa u tom razdoblju sve više mladih ljudi bježi u partizane. Za razliku od

radnika Todta, radna snaga Posebnog zadatka Pöll nije dobila odjeću i cipele, niti ostalu osnovnu opremu, pa su im uvjeti života bilo još teži nego radnicima Todta.

Na unovačene radnike Nijemci su pokušali utjecati promidžbom. Dijeljeno im je vino, kao i posebne novine i letci u kojima ih se pokušavalo uvjeriti da gradnjom utvrda i ostalih vojnih objekata brane svoj zavičaj. Za promidžbenu djelatnosti bila je zadužena posebna SS postrojba "Kurt Eggers", čije je odjeljenje "Jadran" imalo svoje sjedište u Trstu. Ipak, promidžba nije imala uspjeha. Kada su pristupali Organizaciji Todt i Posebnom zadatku Pöll, radnicima je bilo rečeno da će nakon određenog vremena provedenog na radovima imati pravo na odmor, a kasnije, nakon ispunjenja određene radne norme i na trajni otpust. Kada se to nije ostvarilo, i kada su i nakon ispunjene norme radnici bili zadržani na radovima, to ih je u potpunosti demoraliziralo i mnogi su jedino čekali prvu povoljnu priliku da pobjegnu. Osim toga, sveukupni radovi na utvrđivanju tog područja ipak nisu mogli zaustaviti napredovanje Četvrte jugoslavenske armije koja je na kraju rata oslobodila cjelokupno područje Operativne zone "Jadransko primorje".

Radnici koji su se isticali neposlušnošću ili oni optuženi za suradnju s partizanima slani su iz Trsta za logor Mühlendorf u Bavarsku. Tamo su zajedno s logorašima (Židovima, sovjetskim ratnim zarobljenicima i španjolskim republikancima koje su Nijemci zarobili u Francuskoj) gradili podzemne tvornice zrakoplova i druge pogone. Uvjeti života tu su bili posebno teški, a radno vrijeme je trajalo skoro neprekidno od ustajanja u 4.45 do 18 sati popodne.

Pri pisanju knjige Spazalli se koristio dokumentima, ne samo iz talijanskih, nego i slovenskih arhiva, pri čemu posebno treba istaknuti dokumente njemačkih postrojbi i ustanova koje su djelovale na području Operativne zone "Jadransko primorje", a koji se čuvaju u Ljubljani. Osim toga, korištena su i mnogobrojna sjećanja bivših prisilnih radnika. Osim fotografija, knjiga je bogato ilustrirana službenim iskaznicama i dokumentima Organizacije Todt i *Sonderauftrag Pöll*, kao i crtežima i karikaturama koje su izradili radnici tih organizacija.

Vidljivo je da Spazalli prikazuje događaje uglavnom iz talijanske perspektive, a puno manje pažnje obraća Hrvatima i Slovencima s tog područja koji su također bili uključeni u njemački sustav prisilnoga rada. S druge strane, upravo činjenica da se ova knjiga bavi događajima koji su se dijelom događali i na hrvatskim područjima, čini je posebno zanimljivom i za naše čitaoce i istraživače.

Nikica Barić

Gian Luigi GATTI, *Dopo Caporetto - Gli ufficiali P nella Grande guerra: propaganda, assistenza, vigilanza*, Libreria Editrice Goriziana, Gorizia, 2000., 202 str.

Služba P (*Servizio P*) uvedena je u talijansku vojsku nakon njezinoga katastrofalnog poraza kraj Kaporeta (Kobarida) u listopadu 1917. Ona je predstavljala jednu od mjera koje su trebale osigurati oporavak talijanske vojske. Njezina uloga je bila da talijanskog vojnika motivira i uvjeri u važnost i opravdanost rata u kojem se bori.